

BİBLİYOTERAPİ TEMELLİ GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMA UYGULAMASININ PSİKOLOJİK DANIŞMAN ADAYLARININ FARKLILIKLARA SAYGI DÜZEYLERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Sümeyye YÜCEL¹

Fatma Nur YALÇINKAYA²

Makale Bilgisi	Özet
Anahtar Kelimeler Bibliyoterapi DeneySEL desen Farklılıklara saygı Grupla psikolojik danışma Üniversite öğrencileri	Bu araştırmada bibliyoterapi temelli bir grupla psikolojik danışma programının üniversite öğrencilerinin farklılıklara saygı düzeylerine etkisini incelemek amaçlanmıştır. DeneySEL desende hazırlanan araştırmada deney ve kontrol grubuna ön test-son test yapılmıştır. İstanbul'da bir devlet üniversitesinde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık lisans programında öğrenim gören birinci sınıf öğrencileri ile yürütülen araştırmanın deney grubu ve kontrol grubu, araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden öğrenciler içerisinden yansız atamayla seçilen 8'er öğrenci ile oluşturulmuştur. Veri toplama aracı olarak Demografik Bilgi Formu ve Farklılıklara Saygı Ölçeği kullanılmıştır. 8 kişilik deney grubuna yaklaşık 90 dakika süren dokuz oturumlu bibliyoterapi temelli grupla psikolojik danışma programı uygulanmıştır. Kontrol grubuna ise herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Deney ve kontrol gruplarına uygulanan Farklılıklara Saygı Ölçeği ön testlerinden ve son testlerinden elde edilen puanlar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla Mann Whitney-U testi; deney ve kontrol grubunun Farklılıklara Saygı Ölçeği son test puanlarının ön test puanlarına göre anlamlı bir şekilde artıp artmadığını tespit etmek için Wilcoxon İşaretlenmiş Sıralar Testi yapılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizi; bibliyoterapi temelli grupla psikolojik danışma uygulamasının, psikolojik danışman adaylarının farklılıklara saygı düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark oluşturmadığını ancak katılımcı geribildirimleri sonucunda programın etkili olduğunu göstermiş ve sonuçlar alan yazın ışığında tartışılmıştır.
Gönderim Tarihi: 25.08.2021 Kabul Tarihi: 09.05.2022 Yayın Tarihi: 30.06.2022	

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF BIBLIOTHERAPY-BASED GROUP PSYCHOLOGICAL COUNSELING ON PSYCHOLOGICAL COUNSELOR CANDIDATES' LEVELS OF RESPECT FOR DIFFERENCES

Article Info	Abstract
Keywords Bibliotherapy Experimental design Group counseling Respect for differences University students	In this study, it was aimed to examine the effect of a psychological counseling program with a bibliotherapy-based group on the level of respect for differences of university students. In the study, which was prepared in an experimental design, pretest and posttest were applied to the experimental and control groups. The experimental group and the control group of the research, which was conducted with freshman studying in the Guidance and Psychological Counseling undergraduate program at a state university in Istanbul, were formed with 8 students who were selected by impartial assignment from among the students who voluntarily agreed to participate in the research. Demographic Information Form and Respect for Differences Scale were used as data collection tools. A nine-session bibliotherapy-based group psychological counseling program lasting approximately 90 minutes was applied to the experimental group of 8 people. No intervention was made in the control group. Mann Whitney-U test to determine whether there is a significant difference between the scores obtained from the Respect for Differences Scale pre-tests and post-tests applied to the experimental and control groups; Wilcoxon Marked Ranks Test was conducted to determine whether the Respect for Differences Scale post-test scores of the experimental and control groups increased significantly compared to their pre-test scores. Analysis of the data obtained in the research; It was shown that bibliotherapy-based group counseling did not make a statistically significant difference in the level of respect for differences of counselor candidates, but the program was effective as a result of participant feedback, and the results were discussed in the light of the literature.
Received: 25.08.2021 Accepted: 09.05.2022 Published: 30.06.2022	

APA'ya göre alıntılama: Yücel, S., & Yalçinkaya, F. N. (2022). Bibliyoterapi temelli grupla psikolojik danışma uygulamasının psikolojik danışman adaylarının farklılıklara saygı düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi (CALESS)*, 4(1), 54-69.

Cited as APA: Yücel, S., & Yalçinkaya, F. N. (2022). Investigation of the effect of bibliotherapy-based group psychological counseling on psychological counselor candidates' levels of respect for differences. *International Journal of Current Approaches in Language, Education and Social Sciences (CALESS)*, 4(1), 54-69.

¹ İstanbul Okan University, Turkey, yucelsumeyye22@gmail.com

² Bahçeşehir University, Turkey, fatmanuryalcinkayaa@gmail.com

Extended Abstract

Introduction

From the moment he is born, the individual begins to coexist with others. the individual observes that there are differences between herself/himself and the world in various fields. These differences are based on age, gender, sexual orientation, height, skin color, etc. As well as social variables such as economic level, religion, profession, and the culture in which they live (Anthias, 2002; Fraser & Honneth, 2003; Duygu & Koc, 2019, Phillips, 2008). Considering all these features and the increasing globalization of the world, valuing and respecting differences is also an important issue. Mindivanlı, Kucuk, and Aktas (2012) state that the concept of respect for differences is related to elements such as tolerance, self-respect, being free from prejudices, and accepting people as they are. It can be assumed that as individuals living in this society, we have been directly or indirectly affected by various cultural and social prejudices (Kagnıcı, 2013). As a society that has lived with differences for centuries, especially in Turkey, respect for the differences is a culturally acquired and expected quality. Especially for psychological counselors serving in the field of mental health, it is essential to respect clients, accept them unconditionally, and have empathy skills to establish the necessary therapeutic conditions (Rogers, 1959; Rogers, 1961). When all concepts are examined, it is thought that working with psychological counselor candidates on "respecting differences" will contribute both to the establishment of an environment of social welfare and peace and to the development of psychological counseling practices to cover all segments of the society. Considering the ways and methods that can be followed for the development of respect for differences, the idea that using the power of books can be effective has formed the starting point of this study. When the functions of bibliotherapy are examined, besides knowing oneself, there are also sensitivity to others, developing empathy skills, and being able to comprehend and learn the values of the society (Forgan, 2002; Oner, 2007; Oner & Yesilyaprak, 2006). The aim of the study; this study aims to examine the effects of bibliotherapy-based group counseling on university students' respect for differences. The following hypotheses were tested within the scope of the research:

1. The post-test respect for differences scores of the experimental group will increase significantly compared to the pretest scores.
2. There will be no statistically significant difference between the pretest and posttest respect for differences scores of the control group.
3. There will be a significant difference between the posttest respect for differences scores of the experimental and control groups.

Method

The experimental model with a pretest-posttest control group was used in the research. The study group of the research consists of 16 students who are studying in the first year of the Guidance and Psychological Counseling Undergraduate Program at a state university in Istanbul in the spring semester of the 2016-2017 academic year. The students were chosen voluntarily and 8 people constitute the experimental group and 8 people constitute the control group. Demographic Information Form and Respect for Differences Scale were used as data collection tools. In the process of preparing the program, the views of a faculty member in the field of Guidance and Psychological Counseling were also sought. To work with the group, the process was planned with various themes about human feelings, thoughts, and actions every week. These themes are; the program was formed as 9-week sessions, determined as "knowing oneself and feelings, friendship and friendship, anger and bullying, love and compassion, racism and discrimination, success and self-confidence, loneliness and death, love and sexuality".

Findings

According to the results of the Mann-Whitney U test, which was performed to reveal whether there was a significant difference between the experimental and control groups, no significant difference was observed between the experimental group and the control group. It can be said that the experimental and control groups are statistically equivalent in terms of respect for pretest differences scores. As a result of the Wilcoxon test, which was conducted to determine whether there was not a significant difference between the pretest and posttest mean scores of the students in the experimental group, the difference between the mean scores of the groups was not statistically significant. As a result of the Wilcoxon test, which was conducted to determine whether there was a significant difference between the Respect for Diversity Scale pre-test and post-test mean scores of the students in the control group, no significant difference was found between the mean scores of the groups. Finally, there is a significant difference in favor of the experimental group in terms of posttest respect for differences scores between the experimental and control groups.

Results and Discussion

Bibliotherapy emerges as a method that makes it necessary to read books while accompanying other therapy models for healthy mental and physical development and for solving existing problem situations (Bulut, 2010). In this study, however, the intervention itself is based on bibliotherapy, not as a support to a therapy. When we look at the studies done with bibliotherapy; While there are domestic studies such as the effect of bibliotherapy on the self-esteem levels of gifted and talented primary school students (Leana-Tascilar, 2016), the mathematics attitudes of 8th-grade students (Inan & Erkus, 2018), and the depression levels of families with special needs (Bal, 2018). ; In the international literature, the effectiveness of bibliotherapy in adolescents such as depression (Ackerson, Scogin, McKendree -Smith, & Lyman, 1998), panic disorder (Febbraro, 2005), death anxiety (Corr, 2004), anxiety disorders (Rapee, Abbott, & Lyneham, 2006) studies are available.

Although the result obtained from the scale in this study revealed that the program did not cause any significant effect, the participants said, *"I understood that differences enrich us."*, *"In the city where I grew up, everyone knew each other, everyone was similar to each other. I learned from both the books and the group that there can be different lives in this group."*, *"I understood how people can be hurt when their differences are not respected."* *"I realized how different we can be from each other even as students studying in the same department and how valuable this colorful being is."* Feedback shows that the program has positive effects on raising awareness in clients, broadening their perspective, and understanding the feelings of others.

1. Giriş

Dünyaya geldiği andan itibaren birey diğerleriyle birlikte var olmaya başlar. Bir grup ve kültürün içinde büyürken; gün geçtikçe dünyayı keşfeder. Bu keşif yolculuğunda birey çeşitli alanlarda kendisi ve dünya arasında farklılıkların bulunduğunu gözlemler. Bu farklılıklar yaş, cinsiyet, cinsel yönelim, boy, ten rengi vb. nitelikler olabileceği gibi, ekonomik seviye, din, meslek, içinde yaşadığı kültür gibi sosyal değişkenler de olabilir (Anthias, 2002; Fraser ve Honneth, 2003; Duygu ve Köç, 2019, Phillips, 2008). Bu kadar farklılığın bir arada yaşandığı bir dünyada, bireyleri gereğince anlamlandırabilmek için yaşadıkları kültürü göz önünde bulundurmaktır şarttır. Bir kültürde normal görülen bir davranış, başka bir kültürde oldukça farklı karşılanabilir. Her kültür kendi içinde belli davranış kalıpları, beklentiler ve örtük inançlar barındırır (Kararımak, 2008). Danışanın hikayesi, içinde yaşadığı toplumdan

bağımsız anlamlandırılmaz. Bu bağlamda bir psikolojik danışman terapi odasında duyduğu her hikayeyi kültürel ve çevresel normları düşünerek ele almalıdır (Akalin ve Türküm, 2021). Psikolojik danışman kendi kültürel özelliklerini ve sahip olduğu değerleri de terapi odasına bilinçli ya da bilinçdışı bir biçimde taşımaktadır. Kendi kültürel özellikleri ya da değerleri dışında kalan bir bireyle çalışırken karşılaşabileceği bu tür farklılıklara ne düzeyde saygı ve kabul ile yaklaştığı psikolojik danışma sürecini belirleyici olmaktadır (Kağnıcı, 2019).

“Küreselleşen dünya, farklı ırk ve etnik grupların, çeşitli kültürlerin bir arada yaşadığı bir yer haline gelmiştir. Toplumların bir arada refah içinde yaşaması için de bu toplumların birbirlerinin kültürlerini benimseyerek ve birbirlerinin farklılıklarına saygı duyarak yaşamaları gerekmektedir. Bu anlamda düşünüldüğünde “çok kültürlülük” ve “farklılıklara saygı” gelişen dünyamızın en büyük sorunlarından biridir. Farklı ırkların, farklı kültürlerin, birbirlerinden farklı özelliklerde olan insanların ve toplulukların bir arada mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamasını sağlamak için farklılıklara saygı göstermenin benimsenmesi ve öğrenilmesi gereklidir.” (KEDV, 2006; akt., Topçubaşı ve Polat, 2018, s.392).

Bu bağlamda farklılıklara saygı kavramının hoşgörü, öz saygı ve önyargılardan uzak olma, insanları var oldukları biçimde kabul gibi öğelerle bağlantılı olduğu düşünülebilir (Mindivanlı, Küçük ve Aktaş (2012). Bu bakış açısına göre farklılıklara saygı; farklılıkları bir zenginlik olarak görüp din, dil, ırk, kültür gibi nitelikleri bakımından bireyleri kategorize etmeden kabul duygusunu hissettirmektir denilebilir.

Alan yazın incelendiğinde özellikle farklılıklara değer verme yaklaşımının konuyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu yaklaşıma göre farklılıklarından dolayı insanları değiştirmek değil, onları farklılıkları ile kapsayıcı bir tutumla karşılamak önemlidir (Esty, Griffin ve Hirsch, 1995; Sürgevil, 2008). Bu bakış açısı temelinde düşünüldüğünde farklı olana verilen değerle birlikte gelişen saygı bazı unsurları da içinde barındırmaktadır (Sihera, 2002): (a) Saygı içinde *merak* duygusunu barındırmaktadır, (b) Merak duygusu beraberinde *dikkati* de getirmektedir; Schmid (2020)'e göre günümüzde insanlar olarak birbirimize verdiğimiz en büyük ve önemli hediye dikkatimizdir, (c) *diyalogla* birlikte saygı duyduğumuz bireylerle ilişkide oluruz, (d) temas halinde olduğumuz, diyalog geliştirdiğimiz bireylere *duyarlılığımız* oldukça önemlidir ve son olarak (e) *motivasyon* sağlama ve (f) *iyileştirmeyi* barındıran saygı aslında yeni ilişkiler kurma motivasyonunu sağlayarak bireyi zorlayan yaşantıların etkileriyle başa çıkmasında iyileştirici bir yöne sahiptir.

Türkiye'nin kültürel mirasında “Gel, ne olursan ol yine gel” görüşü var olsa da kişilere farkında olmaksızın atfedilebilen ayrımlaştırıcı sıfatlar, ötekileştirilen çeşitli grupların toplum içerisinde hedef gösterilmesi gibi olumsuz durumlarla karşılaşılması mümkün olabilmektedir. Bu toplumda yaşayan bireyler olarak dolaylı ya da doğrudan çeşitli kültürel ve toplumsal ön yargılardan etkilenmiş olduğumuz varsayılabilir (Kağnıcı, 2013). Farklılıklarla birlikte yüzyıllardır yaşayan bir toplum olarak özellikle

Türkiye’de farklı olana saygı kültürel açıdan da kazanılan ve kazandırılması beklenen bir nitelik olmaktadır.

Özellikle ruh sağlığı alanında hizmet veren psikolojik danışmanlar için gerekli terapötik koşulları tesis etme adına danışanlara saygı duymak, onları koşulsuz kabul etmek ve empati becerisine sahip olmak elzemdir (Rogers,1959; Rogers, 1961) Fakat psikolojik danışmanlık eğitimi sırasında verilmeye çalışılan bu kavramların psikolojik danışman adayları tarafından ne derece içselleştirildiği, hangi noktaya kadar hayata geçirildiği düşünülmesi gereken önemli bir sorudur (Kağnıcı, 2013). Psikolojik danışmanlık meslek etiğinde kültüre duyarlılık ve çeşitlilik önemli bir konudur. Delfi tekniği kullanılan bir araştırmada psikolojik danışma alanında uzman olan 18 kişi ile görüşülmüş ve psikolojik danışmanların sosyal adalet ve çeşitliliğe önem vermeleri gerektiği vurgulanmıştır (Herlihy & Dufrene, 2011). Benzer biçimde ACA (2014) etik kodlarında çeşitliliğe saygı ve kültürel duyarlı bir yaklaşım ile çalışma önemli mesleki değerler arasında yer almaktadır.

Bütün kavramlar incelendiğinde “farklılıklara saygılı olma” konusunda psikolojik danışman adayları ile çalışılmasının hem toplumsal refah ve barış ortamının tesis edilmesinde hem de psikolojik danışma uygulamalarının toplumun her kesimini kapsayacak biçimde geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Farklılıklara saygının geliştirilmesi için izlenebilecek yol ve yöntemlere bakıldığında kitapların gücünden yararlanmanın etkili olabileceği düşüncesi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Alan yazında belki en kısa tanımı ile “kitapla iyileşme” diyebileceğimiz bibliyoterapi bu çalışmanın temelindedir. Bibliyoterapi; bireylerin karşılaştıkları sorunları çözmeleri ve zorluklarla başa çıkabilmeleri için, aynı zamanda kendilerini tanıma süreçlerinde yazın dünyasındaki eserlerden faydalanmalarını sağlayan bir teknik ve uygulama sürecidir (Bodont, 1980; akt., Öner ve Yeşilyaprak, 2006). Bibliyoterapinin işlevleri incelendiğinde kendini tanımanın yanı sıra başkalarına dair de duyarlılık, empati becerisi geliştirme ve içinde bulunulan toplumun değerlerini kavrayıp öğrenebilme yer almaktadır (Forgan, 2002; Öner, 2007; Öner ve Yeşilyaprak, 2006). Bibliyoterapi, bireyin gündelik yaşantısında karşılaştığı sorunlarıyla baş etmesinde kullanılabileceği gibi, zorlu yaşam olaylarının ele alındığı psikoterapi sürecinde de kullanılabilir (Bekaroğlu, 2016).

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda çalışmanın amacı; bibliyoterapi temelli grupla psikolojik danışma programının üniversite öğrencilerinin farklılıklara saygı düzeylerine etkisini incelemektir. Araştırma kapsamında aşağıdaki deneceler test edilmiştir:

1. Deney grubuna ait son test farklılıklara saygı puanları, ön test puanlarına göre anlamlı bir şekilde artacaktır.
2. Kontrol grubuna ait ön test ve son test farklılıklara saygı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmayacaktır.
3. Deney ve kontrol gruplarına ait son test farklılıklara saygı puanları arasında anlamlı bir farklılık oluşacaktır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma bibliyoterapi temelli grupla psikolojik danışma programının, üniversite öğrencilerinin farklılıklara saygı düzeylerine etkisini tespit etmeye yönelik yapılan bir çalışmadır. Araştırma deneysel modelde hazırlanmış, deney ve kontrol gruplarına ön test ve son test uygulaması yapılmıştır. Bu modelde, yansız atama ile oluşturulmuş biri deney diğeri kontrol olmak üzere iki grup bulunur ve her iki grupta da deney öncesi ve sonrasında ölçümler yapılmaktadır (Karasar, 2009). Araştırmadaki bağımsız değişken bibliyoterapi temelli grupla psikolojik danışma programı, bağımlı değişken ise üniversite öğrencilerinin farklılıklara saygı düzeyleridir. Araştırmaya ilişkin model Tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1. *Araştırmanın modeli*

Gruplar	Ön Test	Uygulama	Son Test
Deney Grubu	FSÖ	9 oturumluk Bibliyoterapi temelli Grupla Psikolojik Danışma Programı	FSÖ
Kontrol Grubu	FSÖ	-----	FSÖ

FSÖ: Farklılıklara Saygı Ölçeği

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubu 2016-2017 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde İstanbul'da bir devlet üniversitesinde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık lisans programı 1.sınıfta öğrenimlerine devam eden 16 öğrenciden oluşmaktadır. 8'er kişiden oluşan deney ve kontrol gruplarında öğrenciler çalışmaya gönüllü olarak katılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Araştırmanın asıl amacı doğrultusunda Araştırmacılar tarafından geliştirilen formda rumuz, cinsiyet, sınıf vb. bilgiler yer almaktadır.

Farklılıklara Saygı Ölçeği: Öksüz ve Güven (2012) tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan ölçek bireylerin farklılıklara saygı düzeylerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek, 30 maddeden oluşmakta ve 5li likert tipindedir. 5li likert modelinde olan ölçekte maddeler "hiç katılmıyorum"- "tamamen katılıyorum" arasındadır. Ölçeğin geliştirilmesi esnasında yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, 3 faktör tespit edilmiş ve bu faktörlerin toplam varyansın %59.249'unu açıkladığı görülmüştür. Ayrıca ölçeğin bütününe ilişkin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,94 olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 30 iken en yüksek puan ise 150'dir. Bireylerin ölçekten aldığı puan arttıkça farklılıklara saygı düzeyleri de artmaktadır. Çalışma sonlandıktan 4 yıl sonra katılımcılara 5 açık uçlu sorudan oluşan kısa bir anket yollanıp, çalışmanın uzun vadeli etkileri üzerine görüşleri istenmiştir. Anketten alınan geri bildirimlerin bazıları tartışma kısmında paylaşılmıştır. Anketin yapılma amacı katılımcıların grupla psikolojik danışma deneyiminin yaşamlarına yansımaları hakkında ek bilgi edinmektir.

2.4. Süreç

Grupla psikolojik danışma programı hazırlanırken bibliyoterapi temelli müdahaleler incelenmiş, araştırmacılar tarafından haftalık oturumların temalarına göre okunabilecek kitap bölümleri belirlenmiştir. Program hazırlama sürecinde aynı zamanda Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık alanında bir öğretim üyesinin görüşlerine başvurulmuştur. Grupla çalışılmak üzere her hafta insana ait olan duygu, düşünce ve eylemlere yönelik çeşitli temalar ile süreç planlanmıştır. Bu temalar; "kendini ve duygularını tanıma, dostluk ve arkadaşlık, öfke ve zorbalık, sevgi ve merhamet, ırkçılık ve ayrımcılık, başarı ve özgüven, yalnızlık ve ölüm, aşk ve cinsellik" şeklinde belirlenerek program 9 haftalık oturumlar şeklinde oluşturulmuştur. Haftalık temalar seçilirken olası pozitif ve negatif duygulanım göze alınarak art arda aynı duyguyu çağrıştıran temaların işlenilmemesine dikkat edilmiştir.

Programın hazırlanmasının ardından üniversite öğrencilerine programın duyurusu yapılmış ve başvurular alınmıştır. Deney ve kontrol grupları oluşturulurken başvuru yapan her öğrenciyle ön görüşme yapılmış ve cinsiyet dağılımı da göz önünde bulundurularak gruplar belirlenmiştir. Programa başlamadan öntest olarak Farklılıklara Saygı Ölçeği uygulanmıştır. Öntest uygulamaları deney grubuna ilk oturumun başında, kontrol grubuna aynı hafta içinde uygulanmıştır.

Oturumlar kısaca özetlenecek olursa; her oturumun başında bir ısınma oyunu ve her oturumun sonunda bir kapanış oyunu oynanmıştır. *İlk oturumda* araştırmacıların ve programın tanıtılması, üyelerin kendini tanıtması ve grup kurallarının belirlenmesinin ardından “kendini ve duygularını tanıma” konusuna yönelik etkinlikler uygulanmıştır. Grupla psikolojik danışma deneyimi olmayan üyelerin süreçle ilgili motivasyon ve heyecanlarının yüksek olduğu gözlemlenmiştir. *İkinci oturumun* teması dostluk ve arkadaşlık olarak belirlendiğinden, üyelerin dostluk ve arkadaşlık kavramlarına bakış açısına ve ilişkilerinde aldıkları rollere yönelik farkındalık sağlamaları amaçlanmıştır. Bu sebeple seçilen bölümler “Harry Potter ve Felsefe Taşı” ile “Fareler ve İnsanlar” kitaplarındandır. Isınma oyunlarından sonra kitaplarda ilgili bölümler okunarak paylaşımda bulunulmuş, aktarılan duyguların üyelerdeki yansımaları ile ilgili de çalışılmıştır.

Üçüncü oturum için belirlenen öfke ve zorbalık temaları ile katılımcıların öfke duygusu ve zorbalığa dair farkındalıklarını arttırmak hedeflenmiştir. Bu temaya uygun olacak şekilde seçilen kitap bölümleri ise “Benim Balığım Yaşayacak” ve “Gizli Anların Yolcusu” kitaplarındandır. Süreç farklılıklarımız, bu farklılıkların yaşamda etkileri, bize etkileri ve bizleri tamamlaması üzerine ısınma oyunları ile desteklenmiştir. *Dördüncü oturumda* tema olarak seçilen duygular sevgi ve merhamet olup, amaç üyelerin olumlu yaşantılarını çağrıştırmak, içlerindeki potansiyel sevgi ve merhamet kaynaklarını keşfe çıkmalarına yardımcı olmaktır. Bu amaçla belirlenen kitaplar “Dokuzuncu Hariciye Koğuşu” ve “Şeker Portakalı” kitaplarıdır. İlgili kitap bölümleri okunduktan sonra üyelerin duyguları ve olumlu anıları üzerine çalışılmıştır. *Beşinci oturumda* süreç için seçilen temalar ırkçılık ve ayrımcılıktır. Bu bağlamda üyelerin kendi yaşamlarında maruz kaldıkları çeşitli ayrımcılık öykülerine odaklanmaları ve kendi önyargıları ile yüzleşmeleri beklenmiştir. Kendinden farklı olana duyulan saygı ve kabul, insana ve insanlığa dair yoğun empati becerisi işlenen temalar arasındadır. Bu oturumun sonunda gelecek haftaya hazırlık olması açısından üyelerden kendi başarı öykülerini yazmaları istenmiştir. *Altıncı oturumda* amaç; başarının en önemli anahtarının kendine güven olduğunu fark etmek, kendini bir bütün olarak görüp kendi kendinle empati yapabilmektir. Kendi başarı hikayelerini bir haftalık süre

zarfında yazıp getiren grup üyeleri, oturum esnasında diğer üyeler ile bu hikayeleri paylaşmışlardır. İlham almak için çok uzaklara gitmeye gerek olmadığını, her üyenin paylaştığı hikayenin çok değerli olduğu genel olarak konuşulmuştur. Bu oturumun teması için seçilen kitap bölümleri “Martı Jonathan Livingston” ve “Küçük Kara Balık” tandır. *Yedinci oturumun* hedefi üyelerin ölüm ve yalnızlık temalarıyla yaşama dair inanç ve ilişkiler temaları üzerinden farkındalık kazanmalarına yardımcı olmaktır. “Ölümler Evinden Anılar” ve “Veronika Ölmek İstiyor” kitaplarının ilgili bölümleri okunduktan sonra ölümlü olmaya dair bilinç, yalnız bırakılma, öteki (yabancı) olma konuları üzerinden tartışılmıştır. *Sekizinci oturumun* teması aşk ve cinsellik olarak belirlenmiştir. Aşkın fiziksel ve duygusal etkileri, farklı halleri, aşık olmak ve sonrası üzerine farkındalık sağlamak esastır. Tarihte ünlü kişilerin romantik ilişkilerdeki partnerlerine yazdıkları çeşitli mektuplar derlenerek grupla paylaşılmıştır. Aşk ve cinsellik teması üzerinden üyelerin kendilerinin ve başkalarının duygu, düşünce ve deneyimlerini fark edip saygı duymaları sağlanmıştır. *Son oturumda* sekiz haftalık süreç değerlendirilerek son test uygulaması yapılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma sürecinde elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 21.0 programı kullanılarak analize tabi tutulmuştur. Normallik varsayımı için basıklık-çarpıklık katsayılarına bakılmış ve kabul edilebilir değerlerde olmayıp normallik varsayımı karşılanmadığı için parametrik olmayan analizlerin kullanılması uygun bulunmuştur. Deney ve kontrol grubunu oluşturan üniversite öğrencilerinin Farklılıklara Saygı Ölçeği ön testlerinden ve son testlerinden almış oldukları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek üzere Mann Whitney-U testi; deney ve kontrol grubunun Farklılıklara Saygı Ölçeği son test puanları ile ön test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için Wilcoxon İşaretlenmiş Sıralar Testi yapılmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın denecelerini test etmek üzere yapılan analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Deneysel çalışmalarda deney ve kontrol gruplarının ön testlerinin ortalamalarının birbirinden anlamlı bir şekilde farklılık olmaması beklenmektedir. Bu beklentinin test edilmesi için deney ve kontrol grubunun ön test ve son test farklılıklara puanlarının aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış olup, bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Deney ve kontrol grubunun farklılıklara saygı ölçeği ön test ve son test puanlarına ait aritmetik ortalama, standart sapma ve standart hata değerler

Gruplar	N	Ön test			N	Son test		
		X	ss	Sh		X	ss	Sh
Deney	8	132.63	11.66	4.12	8	136.38	8.38	2.96
Kontrol	8	129.75	7.63	2.69	8	126.13	7.54	2.66

Tablo 2’de belirtildiği üzere, deney grubuna ait ön test puanlarının ortalaması 132.63, standart sapması 11.66 olarak hesaplanmıştır. Deney grubunun son test puanlarının ortalaması 136.38, standart sapması 8.38 olduğu tespit edilmiştir. Kontrol grubunun ön test puanlarının ortalaması 129.75, standart sapması 7.63 olarak saptanmıştır. Kontrol grubuna ilişkin son test puanlarının ortalaması ise 126.13, standart sapması 7.54 olarak belirlenmiştir.

Deney ve kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin Farklılıklara Saygı Ölçeği ön testlerinden aldıkları puanların anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere Mann Whitney-U testi yapılmıştır. Bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3 Deney ve kontrol grubunun farklılıklara saygı ölçeği ön test puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan Mann Whitney-U testi sonuçları

Grup	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum_{sıra}$	U	z	p
Deney	8	10.38	83.00	17.00	-1.58	>.05
Kontrol	8	6.63	53.00			

Deney ve kontrol gruplarının ön test farklılıklara saygı puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda, deney grubu ile kontrol grubu arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($z=-1.58, p>.05$). Bu sonuç istatistiksel olarak ön test farklılıklara saygı puanları açısından deney ve kontrol gruplarının birbirine benzer/ denk gruplar oldukları söylenebilir.

Tablo 4. Deney grubunun farklılıklara saygı ölçeğinden elde edilen öntest ve sontest verilerinin Wilcoxon eşleştirilmiş çiftler işaretlenmiş sıra sayıları testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum_{sıra}$	z	p
Farklılıklara Saygı Ölçeği	Azalanlar	2	2.75	5.50	-1.43	>.05
	Artanlar	5	4.50	22.50		
	Eşit	1				
	Toplam	8				

Tablo 4'te görüldüğü gibi deney grubunun Farklılıklara Saygı Ölçeği öntest son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla yapılan Wilcoxon testi sonucunda grupların sıralamalar ortalamaları arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($z=-1.43$; $p>.05$).

Tablo 5. Kontrol grubunun farklılıklara saygı ölçeğinden elde edilen öntest ve son test verilerinin Wilcoxon eşleştirilmiş çiftler işaretlenmiş sıra sayıları testi ile incelenmesi

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum_{sıra}$	z	p
Farklılıklara Saygı Ölçeği	Azalanlar	5	5.40	27.00	-1.26	>.05
	Artanlar	3	3.00	9.00		
	Eşit	1				
	Toplam	8				

Tablo 5'te görüldüğü üzere, kontrol grubu öğrencilerinin Farklılıklara Saygı Ölçeği öntest son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla yapılan Wilcoxon testi sonucunda grupların sıralamalar ortalamaları arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($z=-1.26$; $p>.05$).

Son olarak, deney ve kontrol gruplarının Farklılıklara Saygı Ölçeği son test puanlarının farklılaşacağı yönünde hipotez geliştirilmiş ve bu hipotez Mann Whitney-U testi ile sınanmıştır. Analizler ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6 Deney ve kontrol gruplarının farklılıklara saygı ölçeği'nin son testinden elde edilen verilerinin Mann Whitney-U testi sonuçları

Grup	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum_{sıra}$	U	z	P
Deney	8	10.94	87.50	12.50	-2,05	<.05
Kontrol	8	6.06	48.50			

Tablo 6'da görüldüğü gibi deney ve kontrol grupları arasında son test farklılıklara saygı puanları açısından deney grubu lehine anlamlı bir farklılık vardır ($z=-2.05$; $p<.05$).

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada dokuz oturumdan oluşan bibliyoterapi temelli grupla psikolojik danışma programının, üniversite öğrencilerinin farklılıklara saygı düzeylerine etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın ilk kısmında yapılan incelemede deney ve kontrol grubunda bulunan katılımcıların farklılıklara saygı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir. Süreçte deney grubuna 9 oturumdan oluşan bibliyoterapi temelli farklılıklara saygıyı arttırmaya yönelik grupla psikolojik danışma programı uygulanmış, kontrol grubuna ise müdahalede bulunulmamıştır.

Söz konusu grupla psikolojik danışma programının, üniversite öğrencilerinin farklılıklara saygı düzeylerini arttıracak yönünde denenceler geliştirilmiştir. Elde edilen bulgular, grupla psikolojik danışma uygulaması yapılan deney grubunda yer alan öğrencilerin son test puanları ile ön test puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Kontrol grubunun ön test ve son test puanları arasında da anlamlı farklılık bulunmazken; araştırmanın son bulgusu deney ve kontrol gruplarından elde edilen son test puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmesidir. Sonucun deney grubu lehine olması programın katılımcılara etkisi olabileceğine bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

Bibliyoterapi daha çok ruhsal ve bedensel gelişimin sağlıklı yönde olmasında ve yine var olan problem durumlarının çözümüne yönelik olarak diğer terapi modellerine eşlik ederken kitapların okunmasını gerekli kılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Bulut, 2010). Bu çalışmada ise bir terapiye destek olarak değil müdahalenin başlı başına bibliyoterapi temelinde olması söz konusudur. Bibliyoterapi ile yapılan çalışmalara bakıldığında; bibliyoterapinin ilkokuldaki üstün zekalı ve yetenekli öğrencilerin öz-saygı düzeylerine (Leana-Taşçılar, 2016), 8. sınıf öğrencilerinin matematik tutumlarına (İnan ve Erkuş, 2018), özel gereksinimli bireye sahip ailelerin depresyon düzeylerine etkisi (Bal, 2018) gibi yurtiçi çalışmalara rastlanırken; yurtdışı alanyazında da bibliyoterapinin ergenlerde depresyon (Ackerson, Scogin, McKendree -Smith ve Lyman, 1998), panik bozukluk (Febbraro, 2005), ölüm kaygısı (Corr, 2004), anksiyete bozuklukları (Rapee, Abbott ve Lyneham, 2006) gibi konularda etkililiğini gösteren çalışmalar mevcuttur. Yakın zamanda Nijerya'da yapılan bir çalışmada ise yardım profesyonellerinin %57'sinin bireylere içgörü kazandırma amaçlı ve %65'inin de bireylerin benzer durumları yaşayan başkalarını anlamalarına yardımcı olmak için bibliyoterapiye başvurduğu sonucu elde edilmiştir (Ilogho vd., 2020). Hikayelerin öğrenme sürecine dahil edildiği ve bibliyoterapiden farklı olarak; Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümünde okuyan

öğrencilerin farklılıklara saygı ve empati düzeylerini artırmak amacıyla storyline yönteminin (öyküsel aşamaların olduğu, anahtar soruların öykülerle ilişkilendirildiği bir öğretim yöntemi) kullandığı araştırmasında Çatlak (2017) storyline yöntemiyle yapılan öğretimin öğretmen adaylarının farklılıklara saygı ve empati düzeylerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmada elde edilen sonuç bibliyoterapi temelli hazırlanan grupla psikolojik danışma programının psikolojik danışmanlık ve rehberlik lisans programı 1. Sınıf öğrencilerinin farklılıklara saygı düzeylerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur (bkz. tablo 4) ve katılımcılardan *“Farklılıkların bizi zenginleştirdiğini anladım.”*, *“Büyüdüğüm şehirde herkes birbirini tanırdı, herkes birbirine benzerdi. Bu grupta farklı hayatların olabileceğini hem kitaplardan hem de gruptan öğrendim.”*, *“Farklılıklarından dolayı saygı duyulmadığında insanların ne derece incinebildiğini fark ettim.”* *“Aynı bölümü okuyan öğrenciler olarak bile birbirimizden ne kadar farklı olabileceğimizi ve bu rengarenk oluşun ne kadar değerli olduğunu farkettim.”* şeklinde gelen geri bildirimler programın danışanlarda farkındalık kazandırma, bakış açısı genişletme, başkasının duygusunu anlama noktalarında olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. Farklılıklara Saygı konusu ele alınırken Bibliyoterapi yöntemine ek olarak grup sürecinin çalışılmasının, farklı seslerin canlı temsilcilerini an’a davet etmesi nedeniyle oldukça önemli bir katkı sunduğu düşünülmektedir. Çalışmanın uzun vadeli etkilerini değerlendirebilmek amacıyla katılımcılara 4 yıl sonra 5 soruluk açık uçlu bir değerlendirme anketi uygulanmış olup, diğer faktörler yanı sıra çalışma ile ilgili kazanımların hayatlarına nasıl bir etkisi olduğu araştırılmıştır. Katılımcılardan gelen *“Evet faydalı oldu bunu zamanla daha iyi anladım, farklı düşünüp hisseden bir bireyle konuşurken kendimi ifade etme konusunda yararımı hissediyorum.”*, *“Özellikle farklı ortamlarda benim gibi hissetmeyen benim gibi düşünmeyen bireylerle bir aradayken bunu rahatsızlık hissetmeden tolere edebiliyorum.”*, *“Sosyal medyada daha çok kullandığımı düşünüyorum çünkü insanlara belki rol yapabiliriz ama sosyal medyada gezerken kendi başımızayız ve kendimi şöyle söylerken buluyorum: ‘O da öyle mutlu demek ki’. Eleştirelilik boyutumu torpülediğimi düşünüyorum.”* geri bildirimler grupla deneyimledikleri farklılıklara saygı kavramını zaman geçtikçe içselleştirdikleri ve hayatlarında bu değeri deneyimlemeye devam ettikleri şeklindedir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma kapsamında izleme ölçümü yapılmamıştır. Araştırmadaki diğer sınırlılık plasebo etkisinin değerlendirilmemiş olmasıdır. Gelecek araştırmalarda bibliyoterapi yöntemine ek olarak sinematerapi yönteminin de grupla çalışılabileceği düşünülmektedir.

Toplum içinde sağlıklı bir ilişki ve iletişimin var olabilmesi için farklılıklara saygının gerekliliği tartışılmazdır, özellikle Türkiye gibi çok kültürlü toplumlarda çalışacak olan psikolojik danışmanların eğitiminde danışman adaylarına kazandırılması beklenen yeterlilikler içerisinde yer almalıdır. Psikolojik danışman adaylarının toplumun farklı kesimlerinden bireylerle çalışabilecekleri, terapötik ilişkinin sağlıklı bir şekilde kurulabilmesi için farklılıklara saygı konusunda ders içi ve ders dışı uygulamalarda bibliyoterapi ile destekleyici farklı yöntemlerde çalışmaların yapılması faydalı olabilir. Bu çalışma deneysel desende ve Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık lisans programı 1. sınıf öğrencileri ile yürütülmüştür. Farklı desenlerde konu üzerinde çalışılıp alan yazına katkı sunulabilir.

Kaynakça

American Counseling Association (2014). *2014 ACA code of ethics*. American Counseling Association. <https://www.counseling.org/resources/aca-code-of-ethics.pdf>

Ackerson, J., Scogin, F., McKendree-Smith, N., & Lyman, R.D. (1998). Cognitive bibliotherapy for mild and moderate adolescent depressive symptomatology. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66 (4), 685– 690. <https://doi.org/10.1037//0022-006x.66.4.685>

Akalın, M.B. ve Türküm, A.S. (2021). Kültüre duyarlı psikolojik danışma. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (AUJEF)*, 5(1), 81-107. <https://doi.org/10.34056/aujef.850094>

Anthias, F. (2002). Beyond feminism and multiculturalism: Locating difference and the politics of location. *Women Studies International Forum*, 25(3), 275-86. [https://doi.org/10.1016/S0277-5395\(02\)00259-5](https://doi.org/10.1016/S0277-5395(02)00259-5)

Bal, F. (2018). Bibliyoterapi uygulamasının depresyon üzerindeki etkililiğinin incelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(24), 1630-1640. <https://doi.org/10.26450/jshsr.527>

Bulut, S. (2010). Yetişkinlere yapılan psikolojik danışmada bibliyoterapi (okuma yoluyla sağaltım) yönteminin kullanılması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(33), 46-56. <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRBeU1UYzJOZz09/yetiskinlerle-yapilan-psikolojik-danismada-bibliyoterapi-okuma-yoluyla-sagaltim-yonteminin-kullanilmasi>

Corr, C.A. (2004). Pet loss in death related literature for children. *Omega: Journal of Death and Dying*, 48,399-414. <https://doi.org/10.2190/HXQY-DU5D-YC39-XKJ9>

Çatlak, İ. H. (2017). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına empati becerisi ve farklılıklara saygı olma değerinin kazandırılmasında storyline yönteminin etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Esty, K., Griffin, R. & Hirsch, M.S. (1995). *Workplace diversity: A manager's guide to solving problems and turning diversity into a competitive advantage*. Adams Media Corporation.

Febbraro, G.A. (2005). An investigation into the effectiveness of bibliotherapy and minimal contact interventions in the treatment of panic attacks. *Journal of Clinical Psychology*, 61(6), 763-779. <https://doi.org/10.1002/jclp.20097>

Forgan, J.W.(2002). Using bibliotherapy to teach problem solving. *Intervention in School and Clinic*, 38, 75-82. <https://doi.org/10.1177/10534512020380020201>

Fraser, N. & Axel, H. (2003). *Redistribution or recognition: A politicalphilosophical exchange*. Verso Books.

Herlihy, B. & Dufrene, R.L. (2011). Current and emerging ethical issues in cousenling: A Deplhi study of expert opnions. *Counseling & Values*, 56, 1-2, 10-24. <https://doi.org/10.1002/j.2161-007X.2011.tb01028.x>

Ilogho, JE., Aloa, A., Adekeye, O., Gesinde, A., Adeusi, S., & Ifijeh, G. (2020). The prevalence of bibliotherapy program practice among helping professionals in Ota, Nigeria: A pilot study. *Journal of Poetry Threapy*, 33(1), 30-43. <https://doi.org/10.1080/08893675.2020.1694212>

İnan, C. & Erkuş, S. (2018). Bibliyoterapi tekniğinin ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin matematik başarılarına ve tutumlarına etkisinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 13(15), 259-271. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13422>

Kağnıcı, D.Y. (2019). *Kültür ve psikolojik danışma*. Pegem Akademi.

Kağnıcı, D. Y. (2013). Çok kültürlü psikolojik danışma eğitiminin rehberlik ve psikolojik danışmanlık lisans programlarına yerleştirilmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(40),222-231. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpdrd/issue/21460/230043>

Kararımak, Ö. (2008). Çok kültürlülük, kültürel duyarlılık ve psikolojik danışma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), 116-129. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/199999>

Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Nobel.

Köç, A., & Duygu, H. (2018). Ortaokul öğrencilerinin farklılıklara saygı değerini edinimleri ve yabancı uyruklu öğrencilerle uyum becerileri. *Journal of Innovative*

Research in Social Studies, 1(1), 39-51.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jirss/issue/40047/487999>

Leana-Taşçılar, M. Z. (2016). Bibliyoterapi programının üstün zekalı ve yetenekli öğrencilerin öz saygı düzeylerine etkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(37), 73-95. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.645183>

Mindivanlı, E., Küçük, B., & Aktaş, E. (2012). Sosyal bilgiler dersinde değerlerin aktarımında atasözleri ve deyimlerin kullanımı. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 93-101. <http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/11z.mindivanli.pdf>

Öksüz, Y. & Güven, E. (2012). Farklılıklara Saygı Ölçeği (FSÖ) geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5), 457-473. http://dx.doi.org/10.9761/jasss_247

Öner, U. & Yeşilyaprak, B. (2006). Bibliyoterapi: Psikolojik danışma ve rehberlik programlarında çocuk edebiyatından yararlanma. *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi yayını, 203, 559-565.

Öner, U. (2007). Bibliyoterapi. *Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Journal of Arts and Sciences*, 1(7), 133-150. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cankujas/issue/4013/52999>

Phillips, A. (2008). More on culture and representation. *Social Legal Studies*, 17(4), 555-558. <https://doi.org/10.1177/0964663908097087>

Rapee, R. M., Abbott, M. J., & Lyneham, H. J. (2006). Bibliotherapy for children with anxiety disorders using written materials for parents: A randomized controlled trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74(3), 436-444. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.74.3.436>

Rogers, C.R. (1959). A theory of therapy, personality, and interpersonal relationships, as developed in the client centered framework. In S. Koch (Ed.), *Psychology: A Study of A Science* (pp. 184-256). McGraw Hill.

Rogers, C. R. (1961). *On Becoming A Person*. Houghton Mifflin.

Sürgevil, O. (2008). *Farklılık ve işgücü farklılıklarının yönetimine analitik bir yaklaşım* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Topçubaşı, T., & Polat, S. (2018). Farklılıklara saygı eğitim programının öğrencilerin farklılıklara saygı düzeyine etkisi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 10(21), 387-417. <https://doi.org/10.23863/kalem.2019.109>